

УДК 002.2

Е.І.Огар, М.Р.Процик

СУЧАСНІ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ КНИЖКОВІ СЕРІЇ В УКРАЇНІ

Характерною ознакою суспільства кінця ХХ ст. є нагальна потреба у якісно новому типі продуцентів матеріальних і духовних благ. Сучасний фахівець, а надто – фахівець майбутнього повинен бути не лише добрим знавцем “своєї” справи, т.з. “спеціалістом вузького профілю”, нехай навіть високої кваліфікації. Суспільству потрібні сьогодні високоосвічені та широкоерудовані особи, здатні осмислювати і тверезо оцінювати раціональний досвід минулого, правильно аналізувати події та явища сучасного суспільного життя, відповідно приймати нетрадиційні і сміливі рішення, працювати на прогрес і процвітання.

Отже, реалії сьогодення вимагають від фахівців нової генерації органічного сполучення ґрунтовної спеціалізованої підготовки з глибокими знаннями загальнофілософського характеру, знаннями з інших дисциплін, із серйозною компетентністю у питаннях правового, економічного, соціально-політичного характеру. Щодо генерації фахівців, сформованих протягом 50 – 80-х рр., для того, щоб не опинитися відірваними від своєї епохи, вони повинні постійно оновлювати й поповнювати власний інтелектуальний багаж. Адже значна частина обсягу сучасних знань ще не входила до навчальних планів тих часів, коли представники цієї геренації навчалися у школах та вищих закладах освіти. Стрімкі темпи розвитку науки, техніки, мистецтва, активний їх вплив на суспільство у поєднанні з докорінними змінами практично у всіх ділянках суспільного

життя, а, особливо, у світоглядній та психологічній сферах, вимогу безперервної самоосвіти всіх активних членів суспільства роблять об'єктивною вимогою часу.

Одним з ефективних засобів прилучення до нових знань за таких умов виступає науково-популярна література різноманітної тематики, різного рівня адаптації (різною ступенню популярності). “Перекладаючи” інформацію зі спеціальної мови (найчастіше – “мови науки”) мовою, зрозумілою широкому читачеві, вона виступає для зовсім (або мало) підготовлених категорій читачів ефективним просвітницько-пізнавальним каналом, а для висококваліфікованих читачів-неспеціалістів у даній галузі – не менш ефективним каналом популярного інформування.⁵

Особливого значення набуває науково-популярна література в інтелектуальному, моральному, естетичному розвитку та вихованні молоді. “Ефект присутності”, ілюзія безпосереднього пізнання, причому пізнання саме через особистісне ставлення до зображуваного, емоційна наповненість, “апеляція” до співтворчості, співпереживання, тісне переплетення логіко-теоретичних та образно-емоційних елементів – ці ознаки високоякісного науково-популярного твору зумовлюють його вплив практично на всі сфери духовного світу юного читача – розум, емоції, волю. Зустріч поза межами обов'язкової (шкільної, університетської, інститутської програми) з новою інформацією про навколишній світ, викладеною у доступній і водночас цікавій формі, може стати для

⁵ Про потребу видання популярної літератури для фахівців іншого або суміжного фаху активно говорили ще у 50 – 60-х рр. “Необхідно пропагувати природничі знання серед діячів гуманітарного напрямку. У такий спосіб буде перекинуто місток через прірву, яка розділяє обидва табори, водночас будуть підготовлені люди, які зможуть виносити оцінку фактам точних наук, а не ніяковіти, бачачи логарифмічну лінійку. З іншого боку, необхідно розширити кругозір і діячів природних наук, щоб вони усвідомлювали суспільне значення своїх відкриттів”. “Поділ науки на різні дисципліни, – справедливо зазначав Норберг Вінер, – є не більш ніж адміністративна умовність, потрібна лише для зручності у розподілі засобів і сил. ...Кожний творчо налаштований учений може ламати будь-які перегородки, якщо це потрібно для успіху його роботи...”

школяра, студента початком серйозного захоплення тією чи іншою дисципліною, першим поштовхом до подальших загально-філософських роздумів про зміст і механіку, причини і наслідки багатьох явищ і процесів, що відбуваються у сучасному житті.

Одним з досить ефективних каналів популяризації спеціальних знань серед всіх категорій читацької аудиторії виступають спеціальні науково-популярні книжкові серії.⁶ Читач, зацікавлений певною галуззю знань, стежачи за випуском тематичних серіальних видань, може постійно перебувати у курсі всіх найновіших відкриттів, пов'язаних з цією ділянкою людських знань. Універсальні політематичні науково-популярні серії дають змогу читачам різного віку розширювати загальну ерудицію, поповнювати (а не втрачати, як це часто буває), здобути ще у шкільні роки знання загальноосвітнього характеру. А тим, скажімо, хто обрав одну з технічних спеціальностей, така література дає змогу розвиватися в гуманітарному напрямку.

Отже, роль науково-популярних серій у процесі самоосвіти, самостійного пізнання світу, постійного оновлення знань є очевидною. Це добре усвідомлювали радянські видавці, це підтверджується світовим досвідом книговидавництва.

З метою дослідити, що сьогодні пропонує читачеві український видавець, як – кількісно та якісно – представлено літературу такого типу на книжковому ринку України, нами було проаналізовано стан науково-популярного серіального книговидавництва за останні десять років. При цьому бралися до уваги серіальні видання, призначені як для дорослих читачів, так і дитячої, юнацької, молодіжної аудиторії. От як виглядає загальна картина.

Лідером за кількістю назв є серіальні видання, що популяризують різні галузі практичної діяльності людини, наприклад, домогосподарювання, кулінарію, активні форми організації дозвілля та ін. Це 24 серії, які обіймають 50 видань: “Практична кухня” (“Каменяр”), “Кулінарний калейдоскоп” (“Харьков”), “Мала енциклопедія кулінарного мистецтва” (“Глобус”), “На допомогу господарям” (“Будівельник”), “Дом и ты в нем. Энциклопедия домоводства” (“Довіра”), “Твой досуг –

⁶ Серіальне видання – видання, що виходить протягом часу, тривалість якого заздалегідь не визначена, як правило, нумерованими чи датованими випусками (томами) з постійною спільною назвою.

твое багатство” (“Вища школа”) та ін. Більшість серій цього тематичного спрямування заснована недавно (1991 – 1993 рр.) і досить регулярно поповнюється новими виданнями. “Популярність” таких популярно-ужиткових серій є зрозумілою: на інформацію, що міститься у них, завжди існуватиме попит, причому в аудиторії різного віку, статі, освіти, професії тощо. А от випуск тих серій з цієї групи, які адресувалися безпосередньо школярам (скажімо, “Руки умілі – всюди при ділі” (“Веселка”), “Коли зроблено уроки” (“Радянська школа”) та ін.), на жаль, призупинено ще у 1993 р. Залишається сподіватися, що тимчасово, бо подібні видання залучають до творчості, допомагають виробити і розвинути практичні навички.

На другому місці перебувають науково-популярні серії історичної тематики. На відміну від попередньої групи видань, за аналізований період серіальне видання творів з історії пережило яскраво виражені сплеск і занепад. Так, у 1992 – 1993 рр. на можливість публікувати раніше заборонені матеріали, на можливість дати нові оцінки історичним процесам, на пов’язаний із цим величезний попит на історичну літературу з боку читачів книжковий ринок “відреагував” появою 17 серій, що об’єднали близько 50 видань. Серіальні видання історичної тематики аналізованого періоду можна поділити на дві великі групи: видання з історії (“Давно се діялось колись” (“Дніпро”), “Бібліотечка духовного відродження” (“Кобза”), “Золоті ворота: Історична бібліотечка для дітей” (“Веселка”), видання про видатних історичних діячів (“Гетьман України”, “Веселка”), “Духовні діячі України” (“Логос”), “Века и люди” (“Око”) та ін.). Слід зазначити, що серії другої групи переважають. Адже жанр науково-популярної біографії є досить ефективним для популяризації історичних знань: та чи інша епоха, ті чи інші історичні колізії найкраще сприймаються і розуміються через зображення постатей видатних історичних осіб. За 1995–1996 рр. кількість науково-популярних серій історичної тематики суттєво скорочується, різко зменшується кількість видань – до однієї назви на рік. Очевидно, інформаційний “голод” частково вже було вгамовано, відповідно й попит на твори історичної тематики поступово почав падати.

Багатоаспектну розробку у вітчизняній науково-популярній серіальній літературі останніх десяти років дістала тема людського здоров’я. Інтерес до цієї теми серед читачської

аудиторії є досить стабільним. Одне лише видавництво “Здоров’я” запропонувало своїм читачам 10 (з 11 випущених українськими видавництвами) науково-популярних серій відповідної тематики. Всього за аналізований період вийшло 11 серій (145 назв). Варто зазначити, що ці серії є досить різноплановими. До них входять видання, адресовані різним читацьким аудиторіям (наприклад, міським або сільським жителям, жінкам-матерям і дітям та ін.); видання, які містять матеріали практичного характеру, а також пропагують здоровий спосіб життя, спонукають до занять фізичною культурою; видання, присвячені проблемам материнства та догляду за дітьми, а також видання про лікарські рослини.

З 1988 р. зафіксовано видання 9 серій (88 видань) з психології. Спочатку видання цих серій мали виразне ідеологічне забарвлення. Згодом з’явилися видання з орієнтацією на окрему людину, котра цікавиться власним внутрішнім світом. Переосмислення психологічної тематики приводить до започаткування нових цікавих серій. Переломним у цьому плані можна вважати 1993 р.

Розвиток науково-популярних серій економічної тематики відбувався за сценарієм серій з психології: від проблем соціалістичного народного господарства – до тем, пов’язаних з новими ринковими відносинами у суспільстві, тем, які можуть реально скерувати діяльність людини, допомогти організувати власну справу тощо. Засновані в середині 90-х рр. бібліотечки для бізнесменів користуються попитом і мають добрі шанси продовжити своє “життя”. Економіка різних сфер нашого життя стала надзвичайно популярною в останні роки. Тому спостерігаємо зростання кількості видань цієї проблематики у 1996 р., що об’єдналися у 8 спеціальних серій.

Популяризація мистецтва протягом останніх років відбувалася у межах 7 серій (разом 51 видання). Статистичні дані показують, що найчастіше популяризувалися знання про музику, театр і літературу. Натомість практично відсутні популярні серії з образотворчого мистецтва. Заслуговує на увагу той факт, що 3 серії з цієї групи підготовлені спеціально для молоді (видавництвами “Музична Україна”, “Молодь”).

Протягом 1989 – 1993 рр. побачили світ 7 серій, які об’єднали видання 40 видань краєзнавчого характеру, видання, які популяризують знання про різні регіони, міста, країни.

Найбільш плідно над випуском такої літератури працювали видавництва “Таврія” і “Маяк”. Мусимо констатувати факт остаточного припинення серій краєзнавчого напрямку: за останні три роки не вийшло жодного видання цієї тематики.

За аналізований період вийшло 54 видання, об'єднаних у 6 серій суспільно-політичної тематики. Пік їхнього випуску припадає на кінець 80-х рр. і зосереджується, із зрозумілих причин, у видавництві “Політвидав України”. Усі ці серії припинили існування в 1990 – 1991 рр., зі змінами у політичному житті країни. Тепер, коли політична ситуація в країні дещо стабілізувалася, можливо, робота з популяризації політичних і політологічних знань продовжуватиметься.

Найменше у вітчизняному серіальному книговидаванні представлено видань з права – лише 3 серії (28 видань), екології – 3 серії (26 видань), з теми фізичної культури і спорту – 4 серії (12 видань). Щодо екологічної тематики, вважаємо (з огляду на посилену увагу до питань забруднення навколишнього середовища з боку світової громадськості, а також на складну екологічну ситуацію в Україні), що їй у вітчизняній літературі приділяється надзвичайно мало уваги.

При досить великих показниках випуску науково-популярної літератури релігієзнавчої тематики за аналізований період серій відповідного спрямування було створено небагато – 2, у межах яких вийшло лише 10 видань.

Інформаційними виданнями Книжкової палати України не зафіксовано жодної книжкової серії, яка протягом останніх десяти років популяризувала знання з мовознавчої, філософської, соціологічної, природничих наук. Якщо говорити про мову видань, то частка україномовної книжки в серіях на зламі 80 – 90-х рр. становить 78%, а в серіях, заснованих пізніше, – лише 52%. Це добре ілюструє переважання на українському книжковому ринку упродовж останніх років російськомовної науково-популярної літератури. Причому йдеться лише про продукцію видавництва України.

Ще однією особливістю серіального науково-популярного книговидавання останнього десятиліття є те, що з кожним роком до цієї справи долучається все більше і більше видавництв. Якщо раніше випуском аналізованої літератури займалися лише провідні державні видавництва (“Здоров’я”, “Музична Україна”, “Радянська школа”, “Політвидав України”,

“Веселка”, “Прапор”, “Каменяр”, “Таврія”, “Маяк”, “Будівельник”), тепер серед активних видавців часто фігурують недержавні видавничі структури – “Довіра”, “Глобус”, “Лібра”, “Ваклер” та ін., а також редакції різних журналів – “Сенсація”, “Донбас” та ін.

Підбиваючи підсумки, треба відзначити й те, що серії, започатковані на початку 80-х рр., до кінця десятиліття (до 1990 р.) поступово зменшують кількість випущених у їхніх межах видань, а згодом зовсім згортаються. Основна особливість новостворених (починаючи з 1994 р.) науково-популярних серій – невелика кількість підготовлених видань, нетривале ”життя”.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.98